

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Haluk Gökalp*

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Bu makalede Varvarî Ali Paşa'nın biyografisi ortaya konulmuştur. Makalenin ilk bölümünde Varvarî Ali Paşa'nın özyaşam öyküsünü anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserinden hareketle onun, kırk üç yıllık gurbet hayatı; ikinci bölümünde ise başta *Seyahatnâme* olmak üzere tarih kaynaklarından yararlanılarak Varvarî Ali Paşa isyanı anlatılmıştır. Osmanlı tarihine "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak geçen hâdisenin baş kahramanı Varvarî Ali Paşa'nın biyografisinin karanlıkta kalan kısmı, tarihî ve edebî eserlerin yardımıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. Böylece Varvarî'nin yaşamıyla birlikte beş padişahın saltanatı esnasında gerçekleşen önemli siyasî ve tarihî olayları takip edebildiğimiz *Makâlât-ı Varvarî* tarih ve edebiyat araştırmalarının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Varvarî Ali Paşa, Varvar Ali Paşa İsyanı, Vardar Ali Paşa, Otobiyografi, Makâlât, Osmanlı Devleti, Divan Şiiri

From Shepherd to Governership and from Governership to Riebillion: Varvarî Ali Paşa and His Makâlât

In this article, it has been put forward Varvarî Ali Paşa's biography. In the first part of article, by benefiting from history resources Varvarî's rebel was mentioned, including *Seyahatnâme*. The event which is mentioned in Ottoman history on the name of Varvarî's rebel, starting Varvarî was tried to enlighten by the help of literature works and historical events happened during five sovereign authority including Varvarî's life, were presented into history and literature researches.

Key Words: Varvari Ali Paşa, Rebel of Varvari Ali, Vardar Ali Paşa, autobiography, Makalat, Ottoman Empire, Ottoman poetry.

* Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
halukgokalp2000@yahoo.com

Giriş

Edebî eserlerin anlaşılması, yazıldığı dönemin şartlarının bilinmesiyle mümkündür. Tarih araştırmaları, toplumların sosyal ve siyasî hayatını aydınlatarak edebiyatın yeşerdiği toplumsal ve tarihî şartları kavramamızı sağlar. Ancak, tarih eserleri ve tarih araştırmaları daha ziyade tarihe yön veren şahısları, siyasî önemleri ölçüsünde ve tarih perspektifinden ele alır. Bu noktada edebî eserler, tarihin boş bıraktığı alanı doldurmak suretiyle geçmişî siyasî, toplumsal ve kültürel olarak tam anlamıyla kavramamızı sağlar.

Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî yapısı hakkında tarih kaynaklarında çok sayıda bilgi bulmak mümkündür. Örneğin devşirme sistemi ve devlet bürokrasisi ile ilgili çok sayıda tarih araştırmaları ve kaynakları bulunmaktadır. Ancak, devşirme olarak Anadolu'ya getirilen birinin dilinden devşirme sistemini ve Osmanlı devlet teşkilatının işleyişini öğrenmek meseleye objektif yaklaşılması bakımından son derece önemlidir.

Makalemize konu olan Varvarî Ali Paşa da söz konusu devşirme çocuklardan biridir. Varvarî Ali Paşa'yı diğer devşirmelerden ayıran yön, yalnızca onun valiliğe yükselmesi değil, aynı zamanda bu yükselişini anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eseridir. Varvarî Ali Paşa 175 beyitlik mesnevisinde devşirildiği günden Bosna valisi olduğu güne kadar geçen kırk üç yıllık serüvenini şiir yoluyla anlatır. Varvarî'nin, yaşadıklarını -Osmanlı şiiri geleneğinin aksine- somut, sanatsız ve olabildiğince sade bir dille anlatma yoluna gitmesi, onun sanat kaygısından ziyade -bir nevi mucize niteliğindeki- yaşam öyküsünü anlatma isteğinden kaynaklanmaktadır. O hâlde kimdir bu Varvarî Ali Paşa?

1. Varvarî Ali Paşa'nın Hayatı

Varvarî Ali Paşa¹, "Boşnak olup doğum yeri Batı Bosna'da Dalmaçya'ya yakın Prozor kazasına tâbi Varvar köyüdür"². Kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın

¹ Çeşitli kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın adı "Vardar Ali Paşa" olarak geçmektedir. Sözgelimi *Hammer Tarihi*'nde ve *Sicill-i Osmânî*'de "Vardar Ali Paşa" biçiminde yazılmıştır (bk. *Hammer Büyük Osmanlı Tarihi*, haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, V, 406-413; *Sicil-i Osmanî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295). Biz bu durumu yanlış okumadan kaynaklandığını düşünüyüyoruz. Bununla birlikte sözcük, Uzunçarşılı Tarihi ve Evliya Çelebi Seyahat-nâme'sinde "Varvar Ali Paşa" biçimindedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere paşa, Bosna'nın Varvar köyüne mensuptur. Eskiden insanların doğum yerlerine göre adlandırıldıkları düşünüldüğünde "Varvar" sözcüğünü, nisbet "î" si ile "Varvarî" biçiminde okumanın daha doğru olacağı görülür. Kaldı ki paşa, *Makâlât* adlı eserinin sonunda eserinin ismini ve dolayısıyla da kendi adını açıkça dile getirir:

Tamâm oldu be-minnet-i Bârî

Makâlât-ı Ali Varvarî

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, tarihsiz, III, 229.

hayatı hakkında doyurucu bilgi bulmak mümkün değildir. *Sicill-i Osmanî*'de onun görev yaptığı yerler hakkında çok kısa bilgi verilirken, *Seyahatnâme*'de onun hayatının son yılı ele alınır. Ancak, o bizzat kaleme aldığı *Makâlât*'ında hayatının kilometre taşlarını dile getirmiştir. Eserinden hareketle onun hayatını, merhale merhale yükselişini öğreniriz. O, III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat ve Sultan İbrahim devrinde yaşamış ve -Sultan Mehmet istisna sayılırsa- adı geçen tüm padişahlara askerî ve idarî pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Varvarî Ali Paşa'nın hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun Sultan III. Mehmet (s.t.1595-1603) devrinde Bosna'dan devşirildiği düşünüldüğünde XVI. Yüzyılın son yıllarında doğduğunu söyleyebiliriz.

Bosna'da fakir bir ailenin çocuğu olan Varvarî, yokluk içinde istikbal kaygısı çekerek günlerini geçirmektedir. Bu sırada Sultan Mehmet, devşirme çocuk toplanmasını emreder. Bosna'ya gelen devşirme görevlileri Varvarî'yi de beraberlerinde İstanbul'a götürürler. Başına neler geleceğini bilmeyen Varvarî, ağlasa inlese de fayda etmez. Görevliler, şairi Galata'ya getirirler:

*Meger Sultân Mehmed Hân-ı devrân
Gülâm cem'ine bir gün itdi fermân*

*Çıķup Bosna iline dağı bir ķol
Mübaşir oldı oğlân cem'ine ol*

*Beni de aldılar giryân u nâķār
Bilimezdüm n'olsar 'âķıbet kār (b.12-14)*

Varvarî Ali Paşa, eserinde Galata'dan saraya getirildiğini ve burada dört sene hizmet ettiğini söyler. Varvarî, III. Mehmet'in sekiz yıl süren saltanatının son dört yılını İstanbul'da idrak etmiştir. Bu sırada Sultan III. Mehmet (ö.1603)'in yerine 1603-1617 yılları arasında hüküm süren I.Ahmet'in tahta geçmesi, Varvarî'nin 1599 yılında Bosna'dan İstanbul'a getirildiğini gösterir:

*Getürdiler Ğalaķa'dan sarāya
Nice geldüĞümü bilmem oraya*

*İki akķe vazife itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bīkes (b.15-16)*

*Bu ešnāda ķün irdi emr-i Sübhān
Civār-ı rahmete naķl itdi sultān (b.18)*

Sultan I. Mehmet ve II. Murat devrinde kabul edilen devşirme kanunu gereği çocukların yedi, sekiz yaşlarında toplandığı³ düşünüldüğünde Varvarî'nin, 1599 senesinde yedi sekiz yaşlarında olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda -kesin olmamakla birlikte- Varvarî Ali Paşa'nın doğum tarihinin 1591 ya da 1592 olduğu söylenebilir.

Varvarî, Galata'daki sarayda iki akçe yevmiyeyle dört sene çalışır. Sultan Ahmet tahta cülûs edince "büyük çıkma"⁴ olur ve Varvarî, Saray-ı Has'taki büyük odaya alınır. Burada edep, erkânı ve hizmet etmeyi öğrenen şair, on yıl can u gönülden hizmet eder:

*İdüp andan serây-ı hâşa fermân
Beni aldı büyük odaya sultân*

*Baîna öğretdiler âdâb u hizmet
Edebdür âdeme esbâb-ı 'izzet*

*Oturağ oldum on yıl cân u dilden
İderdüm hizmetüm geldükce elden (b.22-24)*

Varvarî, on yıl eğitim aldıktan sonra doğancılık vazifesine getirilir⁵ ve bu sıfatla pâdişâhla birlikte iki kez Edirne'ye gider. Doğan avcılığını çok seven Sultan Ahmet'le birlikte ava çıkar, ona hizmetler eder. Padişah, Hakk'ın rahmetine kavuşunca tahta Sultan Mustafa geçer. Varvarî, Sultan Mustafa'ya da hizmet eder. Onun devrinde de ihsana kavuşur. Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkan Sultan Osman Gazi ile de yakın ilişkilere giren Varvarî, onun çevresinden ayrılmaz ve sevgisini kazanır.

Bu esnada Hotin'e gaza olur. Padişah, Varvarî'yi hizmet için yanına emreder. Birlikte doğan avına çıkarlar. Sürekli padişahın lütfuna mazhar olan Varvarî'nin itibarı giderek artar. Sultan, onu hatt-ı şerîfle gönderip beyleri çağırarak için yave-

³ bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1993, I, 445.

⁴ Devşirmelerden acemi ocağı ile ocak dışında hizmetlerde bulunanların yeniçeri ocağına kaydedilmelerine çıkma denir. Aynı tabir saray mensuplarının bir odadan diğer bir odaya ya da bir daireden diğerine nakledilmeleri için de kullanılır. Büyük çıkma, saltanat değişiminde, küçük çıkma ise diğer zamanlarda gerçekleşirdi (bk. Mehmet Zeki Pakalın, age., I. 362).

⁵ Varvarî Ali, Paşa'nın eğitimi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak, onun devşirme olması bize ipucu vermektedir. Osmanlı idarî teşkilatı gereği devşirme olarak acemi ocağına getirilen çocukların belirli bir eğitimden geçirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte o, Sultan Ahmet devrinde Saray-ı Has hizmetine alınır. Burada kendisine on yıl müddetince âdâb u erkân öğretilir. Kaldı ki *Makâlât*'ından da anlaşılacağı üzere bir eser vücuda getirebilecek kadar edebî birikim ve kabiliyete sahiptir. Ayrıca Osmanlı Devletinin idarî ve askerî teşkilatının çeşitli kademelerinde görev alan Varvarî için hayatın kendisi okul mahiyetindedir.

ri olarak kullanmaya başlamış, bu durum onun devlet adamları arasında muteber olmasını sağlamıştır. Öyle ki beyler, ağalar onun sözünü tutmaya başlamışlardır:

*Bu eṣnâda gâzâ oldı Hötîn'e
Beni emr itdi sultân hîdmetine*

*Ṭoğan avın iderdüm bile her dem
Görürdüm iltifâtını dem-â-dem*

*Beni haṭt-ı şcriḫle gönderürdi
Ṭabura begleri fermân iderdi*

*Bu resm-ile idüp anda gâzâlar
Tutarlardı sözüm begler ağalar (b.54-57)*

Savaş sonrası memlekete dönünce padişah, onu hazine odasında görevlendirir. O sene “büyük çıkma” olur ve Varvarî'ye sipahilik ihsan edilir. İstanbul'da bir kaç gün misafir olduktan sonra Şam'a gider. Ancak, o Şam'dayken İstanbul'da karışıklık çıkar ve Sultan Osman şehit edilir. Tahta, Sultan Mustafa'nın geçtiğini öğrenen Varvarî, soluğu İstanbul'da alır. Sipahilerin Sultan Osman'a yaptıklarını işitince, dirliğini bırakıp sipahilikten ayrılır ve elli akçe ile sultanın verdiği göreve başlar.

Daha sonra Mısır'a giden Varvarî, yeniçeri ağası olur. Bir süre burada görev yapan şair, tekrar İstanbul'a döner. Sultan, Varvarî'nin avcılık konusunda yetenekli olduğunu işitince, onu atmacacı-başılık vazifesiyle yanına alır. O günlerde halk arasında her gün çeşitli hâdiseler, karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak, Sultan Mustafa bunları bertaraf etmesini bilir. Varvarî, Sultan Mustafa ile birlikte pek çok ava gider. Sonunda şahinci-başılık vazifesine getirilir. Dört yıl bu görevi ifa eden Varvarî, daha sonra sipahi ağalığına getirilir ve sultanın fermanıyla Bağdat seferine çıkar, Hüsrev Paşa komutasında Acem şahı ile savaşlar yapar ve çok kereler Kızılbaş (İran) ordusunu yenilgiye uğratırlar. Zor şehrinde Acemler'i yenip, orada birkaç gün dinlenirken Mihribân'ı düşmanın bastığı haberi ulaşır. Bunun üzerine Hüsrev Paşa yardım için asker gönderir. Varvarî de Mihribân'ı korumakla görevlendirilen altı bin askerin içinde yer alır. Bayrama üç gün kala Kadir gecesinin sabahı altmış bin Acem askeri baskın yapar. Çok kanlı bir savaş olur. Acem askerleri sayıca fazla olmasına rağmen kahramanca çarpışan Osmanlı askerleri muzaffer olur. Acem askerlerinin birçoğu öldürülürken, çok sayıda da esir alınır:

*Biraz gün ol maḫallde meks iderken
Didiler Mihribân'ı başdı düşmen*

*Hemân ol qahramân-ı şîr-peyker
Añâ imdâd için gönderdi asker*

*Oturup altı biñ erle ben anda
Muhâfiz olmuş-ıdüm Mihribân'da*

*Var-idi 'ıde üç gün ittifâkı
Kim olmuşduk şeb-i kadre mülâkı*

*Gelüp altmış biñ a'dā sürh-serden
Hemân-dem başdılar bizi şeherden*

*İdüp nuşret bize luţf itdi Mevlā
Urup sürh-sere bir seyf-i a'lā*

*Dilāverler ele alınca şemşir
Hemân-dem her biri oldu birer şir (b.83-89)*

*Dizildi küşteler şahrā vü deşte
Ser-i a'dā yığıldı püşte püşte*

*O yerler lāle-zār oldu şeherden
Kızıl kan ağıdı yere sürh-serden (b.94-95)*

*Bi-ḥamdillah olup a'dā perişān
Çoğı oldu esir-i bend-i zindān (b.97)*

Daha sonra Hüsvrev Paşa Emedan'ı basıp, Hemedan'a yönelir. Pek çok şehri yakıp yıkan Osmanlı askeri, Acem şahının hükümlerlik alanını daraltır. Oradan Bağdad'a ulaşan Osmanlı askeri, Bağdat Kalesi'ni kuşatır. Kırk gün süren kuşatma çetin geçer ancak kalenin fethi mümkün olmaz. Ordu, kırkıncı gün kale kuşatmasından vazgeçip Musul ovasına yönelir.

Varvarî, Acem seferi müddetince gösterdiği başarılar nedeniyle Kıbrıs beylerbeyliği vazifesine terfi eder. Kıbrıs'ta altı ay hükümet ettikten sonra bir husumet neticesinde görevinden azledilir. İstanbul'a döndüğünde padişah, Varvarî'nin hâlini anlayıp, ona Adana mansıbını ihsan eder. Adana'da bir yıl görev yapan şair, tekrar Kıbrıs'ta görevlendirilir. Bir yıl sonra Diyarbakır'a gider. Ancak, Mehmet Paşa, Varvarî'yi Maraş valiliğine getirir.

Varvarî'nin Maraş valiliği sırasında Revan'a sefer düzenlenir. Varvarî de Sultan Murat Han'la birlikte yola koyulur. Sultan, ona orduda "dümdarlık" vazifesi verir. Varvarî'nin görevi ordunun arkasını muhafaza etmektir. Yolda üç defa Kızılbaş askeriyle karşılaşsa da Varvarî, vazifesini hakkıyla yerine getirir. Bu durumu gören Sultan Murat, Varvarî'ye dört kese altın ve kaftan hediye eder.

Revan fethi gerçekleşince Varvarî, padişahın otakçı-başılığına getirilir. Varvarî çarhacılık göreviyle ordunun önünde gidip, sultanın otağını kurar. Tebriz se-

feri müddetince sancak açıp, mal ve ganimet getiren Varvarî, ordunun en seçkin sınıflarından olan çarhacılık vazifesini sürdürür. Sultan Murat sefer sonrası Van'a geldiğinde Varvarî'ye tekrar Kıbrıs mansıbını verir. Kısa zamanda üçüncü kez kendisine valilik nasip olan Varvarî, bir yıl vazifesini ifa ettikten sonra padişah, kendisine Anadolu ilini ihsan eder.

Bu sırada asker toplanıp Bağdat seferi için yola koyulur. Sultanın emriyle Varvarî de eyalet askerleriyle birlikte sefere katılır. Sultan Murat, bizzat ordunun başına geçip askeri Bağdat'a yürütür. Ordu Bağdat'a ulaştığında savaşa girilir. İkinci gün Varvarî'ye maiyetindeki orduyla hücum etmesi emredilir. Varvarî kale surlarına atıldığı sırada vurulup kanlar içinde kalır. Bu durumu işiten Sultan Murat lütfederek, Varvarî'nin tedavisi için cerrah gönderir. Bu arada savaş devam etmektedir. Her gün düşmanın hâli daha da zorlaşır. Varvarî'nin ifadesiyle, Sultan Murat bizzat savaş meydanına at sürüp Acem şahını yenilgiye uğratar. Kuşatmanın kırkıncı günü Bağdat fethedilir, otuz bin Acem askeri öldürülür. Sultan Murat savaş esnasında hizmetlerini gördüğü Varvarî'ye Rumeli mansıbını ihsan eder.

Varvarî Anadolu'da hem beylerbeyi olur hem de müfettişlik görevini yürütür. O, bütün Rumeli'ni teftiş etmekle yükümlüdür. Bu sırada Arnavutluk (İlbasan)'ta karışıklık çıkar. İsyancılar kısa zamanda ayaklanıp iki kadıyı şehit ederler. Bu haberi alan Sultan Murat, Varvarî'yi isyancıların üzerine gönderir. Varvarî Arnavutluk'u eşkiyadan temizler. Varvarî, Anadolu'yu gezip müfettişlik vazifesini ifa ederken Sultan Murat'ın vefat haberi gelir.

Sultan Murat'ın yerine tahta, Sultan İbrahim geçince Varvarî görevinden azledilir. Fakir düşen Varvarî, padişaha hâlini arz edince, kendisine Manisa Sancağı arpalık olarak verilir. Daha sonra kendisine Van mansıbı verilir. Bir buçuk sene Van'da çalıştıktan sonra tekrar azledilir. İstanbul'a dönünce hâlini duyan padişah, Varvarî'ye Anadolu ilini ihsan eder. Anadolu'da vazifesini ifa ettiği sırada Mehmet Paşa⁶, Varvarî'nin halini işitip padişahı ikna eder ve Bosna valisi olmasını sağlar. Böylece Varvarî Ali Paşa'nın kırk üç yıllık sıla hasreti sona erer ve Varvarî, çoban olarak ayrıldığı memleketine vali olarak döner:

*Olup kırk üç yıl içre ana vâsıl
Sıla itdüm murâdum oldı hâsıl*

*Kemâl-i luṭfını çün gördüm anuñ
Unutdum cümle alâminin cihânunñ*

*Hakkuñ luṭfi çün irişse bir kuluna
İder çübân iken sultân iline (b.169-171)*

⁶ Burada yer alan Mehmet Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa olması kuvvetle muhtemeldir.

Varvarî Ali Paşa'nın ölümü ise oldukça trajiktir. *Makâlât*'ta onun, son olarak Bosna'ya vali olarak atandığını görürüz. Oysa tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Varvarî'nin sergüzeşti devam eder. Zira, onun Sivas'ta çıkardığı isyanın bastırılması (1648) ile, Bosna'ya vali olarak atanması (1642)⁷ arasında geçen zaman dilimi hakkındaki bilgileri *Sicill-i Osmanî*'den öğreniriz. Sicill-i Osmanî'ye göre, Bosna'dan sonra Varvarî, 1646 senesinde tekrar Kıbrıs valisi ve son olarak 1648 senesinde Sivas valisi olur.⁸

Varvarî Ali Paşa, Sivas valiliği vazifesini yürütürken Sultan İbrahim'in bayram harçlığı -gibi keyfi- talebini, vilayetin gelir gider dengelerini gözeterek özürle reddeder. [Bu durum padişahla Varvarî arasındaki iplerin gerilmesine neden olur.] Bunun üzerine Sultan İbrahim, İpşir Paşa'nın güzel eşini İstanbul'a getirmesini isteyince ipler tamamıyla kopar. Varvarî, padişahın devlet işleriyle ilgilenmediği, devlet işlerinin kadınlar elinde olduğu, umerâ ve beylerbeyi görevine getirenlerin kısa zamanda azledildiklerini, köylünün perişan bir hâlde olduğunu, memleketi bu durumu getiren devlet adamlarının padişaha bildirilmesi ve üç sene dolmadan idarî ve askerî görevlerin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek, İstanbul'a yürüyeceğini ilan eder.⁹ Böylece tarihimizde "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak adlandırılan hâdise vuku bulur.

Varvarî Ali Paşa'nın bu isyan girişimi üzerine İstanbul, kurnaz bir siyaset izleyerek isyanı bastırması için Varvarî'nin yakın dostu, İpşir Paşa'yı görevlendirir. İpşir Paşa, ilk anda "Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varayım" diyerek özür dilese de İstanbul'un baskılarına dayanamayarak görevi kabul eder. Varvarî, üzerine gönderilen İpşir Paşa'ya asî olmadığını söyleyerek, şehri teslim eder ve "benim ser'î davam vardır" diyerek Tokat'a doğru hareket eder.¹⁰ Böylece Varvarî Ali Paşa ustaca bir manevrayla, -biraz da İpşir Paşa'nın göz yummasıyla- hazırlıksız yakalanmaktan kurtulmuş olur. Daha sonra gelişen olayları Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde yer alan -Varvarî'nin Defter-zâde Mehmet Paşa'ya yazdığı- mektuptan öğreniriz. Varvarî Ali Paşa tüm olan biteni, yönetimle arası bozuk olan Defter-zâde Mehmet Paşa'ya anlatır ve kendisiyle işbirliği yapan paşaları sıralayıp, paşalar arasında eyalet taksimi yapar ve

⁷ *Sicill-i Osmanî*'de Varvarî'nin Bosna valiliği için 1644-45 tarihleri verilir. Ancak, bu tarih Varvarî'nin eserinde verdiği bilgilerle çelişmektedir. Ancak, Varvarî'nin çocukluk yıllarını yanlış hatırlaması ihtimali göz ardı edilmemelidir. *Makâlât* ve *Sicil-i Osmanî*'de verilen tarihler birkaç yıl farkla da olsa birbirine yakın tarihlerdir.

⁸ *Sicil-i Osmanî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 229, 230.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 230.

vezîr-i âzâmlık için kendisini (Defter-zâde'yi) uygun gördüklerini söyleyerek İstanbul'a yürümeyi teklif eder:

"Benim ... efendim, sultânım! Mesmû'umuz oldu kim Erzurum'dan ma'zûl olalı bu şiddet-i şitâda niçe berzahlar çeküp vâfir âdemleriniz gark-ı âb olmuştur. El-hükmülillah. Hemân sizler sağ olasız. İnşallahu Te'âlâ an karîbi'z-zamân Cenâb-ı Bârî yârı kılup ivazın eder. Bizim ahvâl-i pür-melâlimizden su'âl ederseniz âsitâne tarafından bir kapucu başı hatt-ı şerîf ile Sivas'a gelüp İpşir Paşa oğlumuzun hatunu ki Gürcistan'da Mavrol Hân'ın kerîmesi Perfhân'dır, anı bizden emr-i şerîf ile Sultan İbrahim Hân vezîri Ahmed Paşa ilkâsıyla kerreteyn evâmir u hatt-ı şerîfler vârid olup nâ-şer'îdir deyü vermeyüp Tokat kal'asında dizdâra verüp cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyihlere emânetullah deyü sicille kayd edüp verdim. İpşir Paşa oğlum bu ahvâli istimâ' edüp mektûb-ı dürrerbâr gönderüp buyurmuş kim 'benim efendim ve peder-i azîzim, Allah senden râzî ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen dü cihânda iki elim yakandadır ve rûz-ı mahşerde mes'ûl olursun ve eğer bu husûs için padişâh tarafından bir ser-encâm çekersen. Her ne güne maksûd u merâmına göre yoluna bin cân ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır' deyü mektûbları geldi. Bu mahallerde İpşir'in hatunun pâdişâha nâ-şer'î vermediğim pâdişâhın mesmû'-ı hümâyûnları olıcak Sivas'dan bizi ma'zûl edüp iki def'â katlimize hatt-ı şerîfler gelüp avret hatırıyçün avret sözüne uyan avretten kö-tüdü, deyü hamd-ı Hudâ başımız vermeyüp Sivas'dan ma'zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzre olup meks edüp günden güne tevâbi'lerimiz gelüp cem' olmadadır. Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyâletiyle gelip ve niçe ma'zûl mîr-i mîrânlar ve sâir umerâlar gelüp cemiyet-i kübrâ ile Üsküdar'a varup şer' ile da'vâmız görüp yetmiş kimesnenin katlin isteriz. Bir vezîr oğlu verzîrsin mührü sana, Mısır'ı bana, İpşir oğluma Şam'ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdâd'ı, Çavuşzâde oğluma Haleb'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum'u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-ülûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ'at durmayup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek bir-birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem' olavuz. Ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek dil ü yek cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürgu bir akçeye alarak âsitâne-i sa'âdet tarafına varup mürâfa'a-i şer' olavuz"¹¹

Ancak, gerek mektubu aktaran Evliyâ Çelebi'nin gerekse Mehmet Paşa'nın mektup karşısındaki tutumları beklenenden çok farklıdır. Evliya Çelebi mektubu "eblehâne" olarak nitelendirirken, Mehmet Paşa, "Ne ahmak herîfdir. Mek-

¹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz: Zekeriya Kurşun ve diğerleri, YKY, İstanbul 1999, II, 230, 231.

tûbunda cemî'î hamâkatin ve bî-tedbîrlîğîn ifşâ etmek için hâl-i dilin i'lâm eylemiş."¹² diyerek -korkak ve hileci olarak gördüğü- İpşir Paşa'ya güvenmemesini ve tedbirli olması gerektiğini öğütleyen uzun bir mektupla cevap verir. Mehmet Paşa, Üsküdar'a yürümenin tehlikeli olacağını, asker toplayıp celâlî olmanın daha doğru bir karar olacağını söyler:

“Benim peder-i azîzim! Mektûb-ı dürer-bânınızda tahrîr etmişsiz kim bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve sâir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ile gidüp şer' ile da'vâm görürüm, buyurmuşsuz. Da'vâcın kadı, yarıcun Allah ola, deyü elsine-i nâsda darb-ı meseli ma'lûm-ı sa'âdet-mendiniz değil midir? Cenâbınızın hod hasmı pâdişâhdır, pâdişâh âdil gerek kim şer' ile da'vâm var diyesiz. Nâ-şer'î bir âdemin ehlin almak murâd edinen imâmın mezâhib-i erba'a fetâvâlarında imâmeti sahîh olmaduğu hod azherü mine's-şemssdir. Böyle olan imâma niçe iktidâ edüp niçe mu'âvemet edüp niçe şer' ile da'vâm vardır dersiz ve umûma muhâlefet kuvvet-i hatâdan idüğü ma'lûmunuzdur. Atalar sözünü tutmayan hatâlar demiş, el mi yaman beğ mi yaman demişler ve Sultân Murâd tâbe serâh hazretleri merhûmun zamânından berü harem-i hâsda perveriş bulup bu sinn-i sâliniz içre bu kadar celâlî ve cemâl zorbalı kim ulü'l-emr üzre ısyân u tuğyân edenlerin kankısı iflâh u ber-hurdâr olup müsmir olmuşdur. Ve karîbü'l-ahd olan Erzurûm'da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene ısyân edüp Sultân Osmân Efendi'min kanı deyü kırk bin yeniçeri kırıp şer' ile da'vâm vardır der idi. Şer'î ve nâ-şer'î da'vâsın kim istimâ' edüp âhîr hâli neye müncer oldu ... âsitâne'den âdemlerim geldi. Bâb-ı Hümâyûn önünde Gazze makrameleri üzre altı vezîr ve beş mîr-i mîrân kellesi yatarmış. Sakının, el-hazer el-hazer, şer' ile Üsküdar'a gelmen ... Ve buyurmuşsuz kim İpşir oğlum benimle bilebilir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi eyle inandırmış. Sakının vallahi i'timâd ve i'tikâd etmen. Baş değil bir taş ve lâş ve lâşî vermez.. Zira Abaza aşireti mâbeyninde bir babak soydur. Ve gâyet hasîs ve denî ve le'im ve korkak kavmdendir. Kendinin dahi cemî'î zamânda bahâdîrlîğî zâhir ü bâhîr olmamışdır... Benim peder-i azîzim, anın ipiyle kuyuya inen câh-ı gayyâda kalır. Hile-kârdır, cengâver, dilâver ve server değildir. Hattâ ma'lûmunuz değil midir kim Murad Hân-ı Râbî'in İpşir (Revân kal'ası cenginde) emîr-i ahûr-ı kebîri değil mi idi? Üç yüz aded âdem ile yetmiş Kızılbaş-ı bed-ma'âş bunlara râst gelüp dahi Kızılbaş ile elleşmeden ve zahmîdâr olmadan der-ceng-i evvel üç yüz âdemlerinden hicâb etmeden firâr etdi. Ve üç yüz âdemî ceng ü savaşı perhâş edüp esîr oldular. Ve İpşir'in akabince Kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden tırkeş ve kılıcın biragup piyâde nehr-i Zengî sâhilinde aşşama dek bir bostân içinde pinhân olup ba'de'l-mağrib Ken'an Paşa ordusuna uryânen gelüp Ken'an Paşa bir kat esbâb ve bir kat silâh ve bir at ihsân edüp ceng ide ide halâs oldum, deyü kizb eden kezzâb

¹² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, II, 230.

u mühenât İpşir değil midir? ... Benim pederim, sakın böyle bed-nâ.n ... ile ... hemzebân olma ve kimseye i'timâd edüp mahrem-i esrâr edinme. Sana sûret-i hakdan görünüp âsitâne tarafıyla mansıb-ı âlf için yek-dil ü yek-cihet olup vakt-i hengâmda seni meydânda korlar ... Benim izzetli peder-i azîzim! Eğer düşmândan suhûlîtle intikâm alup kelle kurtarmak murâdınız ise adl-i adâlet ederim deyü Üskûdar'a (varmayınız). Bu pendlerim eğer makbûl-ı şerîfiniz olursa işte bu ciğeri pür-hûn ehl-i halim evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Vezir-i a'zâm Sâlih Paşa ve kethüdâsı İbrâhîm Paşa ve Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa gibi veliy-yi ni'am-ı akrân u emsâlden ayrılmış oğlun Mehemed fakîr hâlâ on iki bin askerle Engürü altında Kütahiyye'den ma'zûl Küçük Çavuş Paşa ve Kethüdâzâde Bâkî Paşa ve Dede Osman Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve niçe umerâlar hâlâ benimle inüp binerler... Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile varalım, uralım, yakalım, yıkalım, günden güne cem' olalım. Asalım basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâlî olup isyân ettiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılmayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem' olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşaallah kelleimiz kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup âsitâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir ki felek¹³-i kec-reftâr vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayrı ilâc yoktur. Eğer böyle olmaz dersiniz mektub-ı muhabbet-üslûbumuz küstahâne tahrîr olunmuşdur, dâmen-i afv ile setr edüp ale't-ta'cîl yine mefhûmun bu cânibe mektûbumuz îsâl eden Evliyâ Çelebi kulunuz ile mefhûmun bu cânibe i'lâm buyurasız."¹⁴

Evliya Çelebi mektubu ulaştırmadan Varvarî Ali Paşa, Turhal'dan harekete geçer. Evliya Çelebi, Gergeran Kasabası yakınlarında kırk-elli bin askeriyle istirahat eden Varvarî'nin ordusuna yetişir ve Mehmet Paşa'nın mektubunu ulaştırır. Bu arada Köprülü Mehmet Paşa ve beraberindekilerin savaş tedbiri aldığı haberi ulaştınca Varvarî harekete geçer. Kızılırmak köprüsünü geçerek Sarı Karye'ye ulaşır. Daha önce "Ben seninle birlikteyim ve yoluna kurbânım" diyen Köprülü, dört eyalet sancağı askeriyle Karşumludağı eteğinde Varvarî'nin ordusuyla çarpışır. Savaşı kazanan Varvarî, esir ettiği paşaları zincire vurdurup, otağının önüne bağlatır. Evliyâ Çelebi'nin "Bunlar Müslüman ümmetidir. Osmanlı, daima paşaları birbirinin üzerine gönderir. Size, emre itaat etmiş olan bu paşalara iyi muamele etmek yakışır" dese de Varvarî, zafer sarhoşluğuyla guru-

¹³ "felek" sözcüğü metinde "fûlk" şeklinde yazılmıştır. "gemi" anlamındaki "fûlk" sözcüğü ile imlâsı aynı olan "felek" sözcüğünün, metne daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 232, 233.

ra kapılır ve Defterzâde Mehmet Paşa'ya ihtiyaç kalmadığını, ancak dilerse kendilerine katılabileceğini söyler. Hatta Defter-zâde'nin güvenme dediği İpşir Paşa'nın -Varvarî'nin ordusuna katılmak üzere geldiğine dair- mektubunu, kendi mektubuyla birlikte Mehmet Paşa'ya gönderir. Bu arada İstanbul da boş durmaz. Hem Varvarî'ye hem de Mehmet Paşa'ya Mısır valiliğini vaat ederek iki tarafı birbirine kırdırmaya çalışır. Karşılıklı mektuplaşmalarla bu durum ortaya çıkar ve İstanbul'un çabaları boşa gider. İpşir Paşa da Varvarî'nin başı karşılığında kendisine Şam eyâletini vadeden hatt-ı şerifi Varvarî'ye göndermiştir. İpşir Paşa'nın bu hareketi karşısında kendisine güveni artan Varvarî, İpşir Paşa'nın gelmesini bekleyerek zafer hayallerine dalar. Oysa İstanbul, başarılı bir siyasi manevrayla İpşir Paşa'nın zaaflarından yararlanmasını bilir. Siyaset denen var olma savaşında dostluğun sınırlarının çıkarlarla belirlendiğinden olacak, İpşir Paşa "ya başı ya başın" diye gelen emre boyun eğer. Kaldı ki Varvarî, Köprülü Mehmet Paşa ile yaptığı savaşla dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Bu durumda İpşir Paşa'ya hareket alanı kalmaz ve güçlü olanın tarafında yer alır.

İpşir Paşa ve ordusu, zafer hayallerine dalan Varvarî Paşa'nın ordugahına beklenenden bir gün önce gelir. Paşayı ve ordusunu karşılamaya çıkan Varvarî, konuğunu ağırlamak için etrafa emirler yağdırır, son âna kadar olan bitenin farkına varamaz. İpşir Paşa hazırlıksız durumda yakaladığı Varvarî'yi bozguna uğratar. Çatışma esnasında Varvarî, atından düşürülerek esir edilir. Köprülü ve diğer paşalar kurtarılır. Varvarî, İpşir Paşa'nın önüne getirilir. Her ne kadar Varvarî'ye iyi muamele edilse de Varvarî uğradığı ihanetin etkisiyle İpşir Paşa'ya ağır sözler sarf eder:

"Bak a hayınlık ile Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın için zînâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz u gayretin için Sivas'dan azli kabûl ehlini, Allah emâneti Tokat Kal'asına koyup bu kadar sekbân ve sarıca ile muhafaza etdirüp ehlini gündend ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyi' oldu... Sana i'tikâd edüp oğlum İpşir'dir deyü i'timâd etdim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan bed-ter ederdim... Adüvlerimden merd-i meydânlık ile intikâm aldım. Sen babaklık nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin ..."¹⁵

gibi ağır sözler söyleyen ve gururundan taviz vermeyen Varvarî Ali Paşa'nın başı, İpşir Paşa'nın işaretiyle gövdesinden ayrılır. Evliya Çelebi'ye göre Varvarî'nin kafa derisi yüzülüp, içi pamukla doldurularak kutularla¹⁶; Hammer'e göre

¹⁵ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, II, 239, 240.

¹⁶ age., II, 240.

ise paşanın ve zabıtların başı değneklere geçirilerek¹⁷ İstanbul'a gönderilir. Uzunçarşılı, Varvarî'nin isyanı için 1647 (H.1057) senesini vermektedir¹⁸ ki bu tarih - isyanın akabinde hâdiselerin hızla gelişmesi nedeniyle- paşanın ölüm tarihine delalet eder. Nitekim *Sicill-i Osmanî*'de isyanının bastırılması ve Varvarî Ali Paşa'nın öldürülmesi için 1648 tarihi verir.

2.Varvarî Ali Paşa'nın Kişiliği

Tarihî kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın hayatı ve kişiliğine dair az da olsa bilgi verilmektedir. Ancak, onun hayatının büyük bir bölümü ve kişilik özellikleriyle ilgili temel kaynak *Makâlât*'ıdır. *Makâlât*'ta dile getirilen hâdiseler ve Varvarî'nin hâdisler karşısındaki tutumu, onun psikolojisi ve dünya görüşü hakkında ipuçları vermektedir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Varvarî Ali, devşirme için çocuk toplayan Osmanlı görevlileri tarafından Bosna'dan İstanbul'a getirilir. Başına geleceklerden habersiz olan şairin ilk tepkisi ağlayıp sızlanmak olur. Galata'dan saraya getirilen şair için burada geçen ilk dört sene alışma devresi olarak değerlendirilmelidir. En alt seviyedeki hizmetlerde iki akçe karşılığı çalışmak, vatanında ayrılmış bir çocuk için kolay olmayacaktır. Bu dönemde şairin yaşadığı yalnızlık psikolojisi ve mutsuzluk eserinde hissedilir:

*Beni de aldılar giryân u nâcâr
Bilimezdim n'olsar 'âkâbet kâr*

*Getürdiler Galata'da sarâya
Nice geldüğümü bilmem oraya*

İki akçe vazîfe itdiler pes

Oturdum dört sene ben anda bikes (b.14-16)

Sıkıntı çekilmeden mutluluğa kavuşulamayacağını bilen şair, tüm güçlüklerle katlanarak sabırla vazifesini yerine getirir.

'Aceb sırdur gınâ olmazsa 'anâsız

'Aceb hikmet bal olmaz belâsız (b.17)

Sabır ve azim, onun kişiliğinin temel özellikleri arasında yer alır. Kendisine verilen tüm vazifeleri hakkıyla yerine getirmediği gibi karşısına çıkan fırsatları da değerlendirir. O, fizikî özelliklerini dahi kullanmasını bilir. Kendisini göstermek

¹⁷ Hammer *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, 412.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, III, 230.

isteyen şair, fırsat düştükçe kâh padişahın önünde güreş tutarak kâh atların üzerine sıçrayıp onları takatsiz bırakarak meziyetlerini sergilemekten çekinmez. Hikmet Ertaylan'ın da belirttiği üzere o, "Sultan Ahmet'e doğancılıkla kendisini beğendirdiği gibi, Sultan Osman'a da pehlivanlıkla kendisini beğendirmiş"¹⁹ tir. Varvarî'nin dikkat çekme isteğini ve azmini tüm davranışlarında açıkça görebiliriz. Örneğin Varvarî, bir gün saray içinde has odanın önünde bulunan bir kuyunun üzerinden atlar. Bu öylesine büyük bir kuyudur ki kimse üzerinden atlamaya cesaret edemez. Onun bu atlayışını görenler şaşkınlıktan kendilerini alamazlar:

*Dilâverlik iderdüm maqdeminde
Güreş tutar-idüm fırsat deminde*

*Gehî tâvus-şifat covlân iderdüm
Üç atı sıçrayup pür-tâb iderdüm*

*Huşûsâ bir kuyu var-idi anda
Sarây içinde haş ota önünde*

*Yoğ-idi zehresi bir pehlivânũ
Ki bir kez sıçraya üstinden anũ*

*Şıgındum Haqq'a bir gün ben dürüşdüm
Atup kendüm öbür yanına düşdüm*

*Ta'accüb eyledi hep chl-i 'ibret
Ki virmişdür baña Haq böyle gayret (b.48-53)*

Varvarî, azmi sayesinde çevresindeki devlet büyüklerinin ilgisini çekmeyi başarır. Hangi vazifeye getirilirse görevini hakkıyla yerine getirir. Sarayda sıradan hizmetlerden, doğancılığa kadar çok sayıda görev üstlenen şair, padişah ve çevresindekilerin taktirini kazanır. Bu durum onun çevresiyle iyi ilişkiler kurmada sağladığı başarıyı gösterir. Hayatı müddetince altı padişahın hükümetini idrak eden Varvarî, hemen hepsinin belli ölçüde takdirini kazanmış, yeni gelen sultanlarla uyum sorunu yaşamamıştır. Onun azmi ve gayreti, insanî vasıflarını kaybetmesine neden olmamıştır. O, hayatının ilk dönemlerinde önemli bir mevki elde etmediği halde eski dostunu unutmaz. Bir gün ava çıkan padişah, bir akbaba görür ve Varvarî'nin doğanı, diğerlerinden daha iyi avcı olduğu için doğanı akbabanın üzerine salar. Doğanın akbabayı avlayıp ovaya düşürmesine çok sevinen padişah, Varvarî'ye muradının ne olduğunu sorar:

¹⁹ İ. Hikmet Ertaylan, "Varvarî Ali Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, 167.

*Çıkardı bazîlerle şayd-gâha
Toğan avı gelürdi hoş o şâha*

*Benüm bâzum hûb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden*

*Meger bir gün o şeh çıkdı şikâra
Toğan aldı clümden âşikâre*

*Görüp bir kerkesi şaldı havâyâ
İdüp şayd anı düşürdi ovaya*

*Bakup ol dem didi söyle murâduñ
Baña 'arz cyle aĥvâl-i fuâduñ (b.27-31)*

Bunun üzerine Varvarî, elde ettiği bu ilk imkânı eski dostu için kullanmaktan çekinmez ve büyük odada -her türlü lütfu hakeden- emektar bir kulunun olduğunu, onun “seferli” olmasını istediğini söyler. Varvarî'nin isteğini kabul eden sultan, söz konusu emektarı, seferli olarak atayıp, ona kaftan verir. Varvarî, dostunun dileğinin yerine getirilmesi için aracılık yapmanın kendisi için en büyük mutluluk olduğunu düşünür. Zira, ona göre bu geçici dünyada insan ancak yaptığı iyilikle kalıcı olacaktır:

*Didüm var bir kulun büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murâda*

*Emek-dâr u dilîr u dil-fezâdur
Ne denlû iltifât itsen sezâdur*

*Ricâmuz oldı pes maĥbûl-ı sultân
Seferli idüp anı virdi kaftân*

*Niyâz chline yiter bu sa'âdet
Geçe aĥbâbı ĥaĥķında şefâ'at*

*Ġaraż budur fenâ dünyâda dâim
Ola iylik-ile her kişi ķâim (b.32-36)*

Varvarî'nin vefa duygusunu padişahlarla olan ilişkilerinde de görmek mümkündür. O, tüm padişahlarla iyi ilişkiler kurmuş, vefat eden padişahları da hayır-

la yâd etmesini bilmiştir. Ancak, bu durum tüm padişahlar için geçerli değildir. Sözelimi III. Mehmet'in ölümü üzerine şair, olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmez. Varvarî'nin bu yaklaşımı muhtemelen memleketinden koparılıp gurbete getirilen bir çocuğun psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Sultan Osman'ın şehit edilmesi üzerine Varvarî, ilk kez elde ettiği önemli bir mansıbı bırakarak İstanbul'a gelmiştir. Sultanın şehadetinde sipahilerin rolü olduğunu öğrenince dirliğini bırakarak askerlikten ayrılmıştır. Bu durum da onun kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir:

*Naşib olmuş o sultāna şhâdet
Virilmiş Muştāfā Hân'a hilâfet*

*Hudā rahmetler ide aña daîm
Du 'âsı tâ kıyâmet ola kâim*

*Baña çün bu haberler virdi gayret
Sitanbul'a hemân itdüm 'azîmet*

*Sipâh itdügi ahvâli işitdüm
Bırağup dirliğüm gâycet iş itdüm*

*Teferruk eyleyüp çıkdum sipahden
Vazîfem clli aççe oldı şhdem (b.67-71)*

Varvarî, güç durumlara düştüğü zamanlarda dahi insanî vasıflarından ve güçlü kişiliğinden taviz vermez. Bu durumu onun siyasî hayatında da müşahade edebiliriz. Örneğin Sultan İbrahim'in keyfi olarak bayram harçlığı istemesi üzerine Varvarî'nin verdiği cevap dikkat çekicidir. O, "Ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?" diyerek mübaşirleri geri gönderir²⁰. Varvarî, İbşir Paşa'nın zevcesinin talep edilmesi meselesinde de benzer bir tepki gösterir. "Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın güzel bir zevcesi olduğunu duyarak onu İstanbul'a getirmek istemişse de Varvarî Ali Paşa: 'Bir müsliminin nikâhlısını nasıl başkasına teslim edeyim' diye bu isteği de reddetmiştir"²¹. Varvarî'nin padişaha dahi karşı gelerek doğru bildiği yolda ilerlemesi onun sağlam karakterini gösterir. Varvarî Ali Paşa, dürüstlüğü, doğruluktan ayrılmayan yapısı, cesareti ile bir karakter heykeli olarak karşımıza dikilir. Nitekim Varvarî'nin ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında bir asinin ölümüne sevinenler olduğu gibi, "devlet'te intizamın yeniden sağlanmasına muk-

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., III, 229.

²¹ age., III, 229.

tedir olabilecek yegâne adamın İpşir Paşa tarafından yok edilmesine teessüf edenler”²² de olmuştur.

3. Sonuç

XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamış olan Varvarî Ali Paşa'nın hayatı, edebiyat ve tarih sahasına iki farklı biçimde yansımıştır. Varvarî'nin yaşamı incelendiğinde, onda saltanatın iki yüzünü de bulmak mümkündür. Edebî sahada yazdığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı otobiyografik mahiyetteki mesnevisinde şair, Osmanlı Devletinin tebaasından bir çobanı alarak, devlet kademelerinde yükselişini âdeta film kareleri şeklinde okuyucuya sunar. Şair, yedi sekiz yaşlarında bir çocukken çıktığı memleketine, kırk üç yıl sonra vali olarak döner. Bu eser, Osmanlı devşirme sisteminin bir mucizesi olarak, Osmanlı toplumsal tabakalaşmasında sınıflar arası geçişin her dönemde mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, Varvarî'nin yaşamının ikinci kısmında Osmanlı devlet adamlarının yönetimdeki keyfiliklerinin ve yanlışlıklarının, kıymetli bir Osmanlı valisini âsiliğe teşvik edişini görürüz. *Seyahatnâme*'de Varvarî Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı Devletinin izlediği “paşaları birbirine kırdıran” kurnaz siyasetin yansımalarını buluruz. Ayrıca, transkripsiyonlu metnini yayımladığımız mesneviden hareketle Osmanlı sarayı ve ordusundaki “atmacacı-başı, şahinci-başı, doğancı, dümдар, seferli, büyük çıkma, çarhacı-başı” gibi terimler hakkında çeşitli ipuçları bulmak mümkündür. Sonuç olarak *Makâlât-ı Varvarî* vasıtasıyla Varvarî Ali Paşa'nın hayatının karanlıkta kalan 43 yılını aydınlatırken, Osmanlı Devletinin yarım asırlık sosyal, siyasî ve tarihî hâdiselerini izleme olanağı buluruz.

²² Hammer Büyük Osmanlı Tarihi, V, 413.

Makālāt-ı Varvārī Ali [Paşa]²³

İŞenā vü ḥamd ü şükr olsun Ḥudā'ya

Kim oldur ırgüren rāh-ı Hüdāya

Odur arz u semā ehline ma'būd

Olur fikrinde 'āciz cümle mevcūd

Şeriki yok vezīri yok o şāhuñ

Kuhyuz şıdk-ile ol pādişāhuñ

Esir iken emir ider fakiri

Zelil iken 'aziz ider ḥakiri

Qara taşdan aqidur āb-ı ḥayvān

Qamu 'ālem garik-i baḥr-ı ihsān

Nevāli çeşmesi her yerde cāri

'Aṭāsi neş'esi eşyāda sārī

Anuñ elṭāfına yoqdur nihāyet

Anuñ ihsānidur bī-ḥadd u ḡāyet

Ḥuşūsā bu kulına olan ihsān

Anuñ binde birin 'add itmez insān

Ben idim oğlu bir merd-i fakirūñ

Cihān chlinden ednā bir ḥakirūñ

10Felāket deştini seyrān iderdüm

N'olısar 'ākıbet bilmez giderdüm

'İnāyet eyleyüp lutf ıssı Bārī

Hidāyet rehberini kıldı yārī

Meger Sulṭān Meḥemmed Ḥān-ı devrān

Ġulām cem'ine bir gün itdi fermān

Çıqup Bosna iline daḥı bir qol

Mübaşir oldı oġlān cem'ine ol

[2]Beni de aldılar giryān u nāçār

Bilimezdüm n'olısar 'ākıbet kār

Getürdiler Ġalaṭa'dan sarāya

Nice geldüğümi bilmem oraya

İki aqçe vazife itdiler pes

Oturdum dört sene ben anda bīkes

'Acce sırdur ġınā olmazsa 'anāsız

'Acce ḥikmet ki bal olmaz belāsız

Bu eşnāda çün irdi emr-i Sübhān

Civār-ı rahmete naql itdi sulṭān

Bedel virüp qodı bir pādişāhī

Yüzi nūrī başardı mihr u māhı

20Kim oldur ḥayr-nesl-i āl-i 'Oşmān

Semiyy-i Aḥmed-i maḥbūb-ı Raḥmān

Culūs idüp çü giydi tāc-ı 'izzet

Büyük çıkma içün virdi icāzet

İdüp andan serāy-ı ḥāşa fermān

Beni aldı büyük odaya sulṭān

Baṅa öğretdiler ādāb u ḥizmet

Edebdür ādeme esbāb-ı 'izzet

Oturaq oldum on yıl cān u dilden

İderdüm ḥizmetüm geldükce elden

²³ Makālāt-ı Varvārī'nin el yazması nüshası, tıpkı-basım (faksimile) olarak yayımlanmıştır. (bk. İ. Hikmet Ertaylan, "Varvari Ali Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, s.155-170.

Bihamdillah toğancı oldum andan
Olup mesrūr kām aldum cihāndan

İki kez Edirne²⁴'ye bile gitdüm
Yanınca av idüp hizmetler itdüm

Çıkarıdı bazilerle şayd-gāha
Toğan avı gelürdi hoş o şāha

Benüm bāzum hūb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden

Meger bir gün o şey çıktı şikāra
Toğan aldı elümden āşikāre

30Görüp bir kerkesi şaldı havāya
İdüp şayd anı düşürdi ovaya

Bakup ol dem didi söyle murādūn
Baña 'arz eyle aḥvāl-i fuādūn

Didüm var bir kuluñ büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murāda

[3]Emek-dār u dilir u dil-fezādur
Ne deñlü iltifāt itsen sezādur

Ricāmuz oldı pes maḳbūl-ı sulṭān
Seferli idüp anı virdi ḳaṭān

Niyāz ehline yiter bu sa'ādet
Geçe aḥbābı ḥaḳḳında şefā'at

Ġaraż budur fenā dünyāda dāim
Ola iylik-ile her kişi ḳāim

Meger bir gün o sulṭān-ı cihān-gir
İderken āḫiret emrinde tedbir

Cenāb-ı Ḥaḳ'dan irüp ānā da'vet
Hemān-dem itdi firdevse 'azimēt

O şāhı maḡfired kıl ey ilahī
Baḡışla var ise cürm ü günāhı

40Anuñ gibi bu mülke virmedi şān
Ne deñlü geldi dehre pādīşāhān

Kerem-kāmı mürüvvet şāhibiydi
'Aceb ḫayrāt ü birre tālibiydi

Zamānuñda olan ḫayrāt-ı 'uzmā
Zuhūra gelmedi ṭurduḳça dünyā

Deminde olmadı hiç kimse dil-teng
Meger muṭrib elinden inleye çeng

Çün ol sulṭānı itdi ḫaḳ ziyāfet
Virildi Muşṭafā Ḥān'a ḫilāfet

Ḳıyām itdüm anuñ da ḫürmetinde
İrişdüm 'izzete çok devletinde

Culūs itdi çü 'Osmān Ḥān-ı Ġāzī
Görürdi luṭfunı her merd-bāzı

Severdi cümleden ḡāyet faḳiri
Ḥuzūrından gidermezdi ḫaḳiri

Dilāverlik iderdüm maḳdeminde
Güreş ṭutar-idüm fırsat deminde

Gehi ṭāvus-şıfat cevlan iderdüm
Üç atı şıçrayup pür-tāb iderdüm

50Ḥuşuşā bir ḳuyu var-idi anda
Sarāy içinde ḫaş oṭa öñinde

Yoḡ-idi zehresi bir pehlivānuñ
Ki bir kez şıçraya üstinden anuñ

²⁴ Vezin gereği "Edrine" biçiminde okumak gerekir.

[4]Sığındum Hakk'a bir gün ben dürüşdüm
Atup kendüm öbür yanına düşdüm

Ne şan'atlu kurup kılmış düzenler
O hâli görmemiş dehri gezenler

Ta'accüb eyledi hep chl-i 'ibret
Ki virmişdür baña Hakk böyle gayret

Naşib olmuş o sultāna şehâdet
Virilmiş Muştafā Hân'a hilâfet

Bu eşnāda gāzā oldu Hoftin'e
Beni emr itdi sultān hidmetine

Hudā rahmetler ide aña daīm
Du'ası tā kıyāmet ola kām

Toğan avın iderdüm bile her dem
Görürdüm iltifātını dem-ā-dem

Baňa çün bu haberler virdi gayret
Sitanbul'a hemān itdüm 'azīmet

Beni hatt-ı şerīfle gönderürdi
Tabura begleri fermān iderdi

70Sipāh itdügi aḥvālī işitdüm
Bırağup dirliğüm gāyet iş itdüm

Bu resm-ile idüp anda gāzālar
Tutarlardı sözüm begler ağalar

[5]Teferruk eyleyüp çıkdum sipehden
Vazīfem elli aqçe oldu şehden

Çü 'avdet eyledi ol şāh-ı kişver
O yolda oldum iḥsānına mazḥar

Pes andan sonra Mısr'a niyyet itdüm
Yeniçeri ağalığıyla gittüm

Toğancılıkla kıldı baña iḥsān
Hazine odasına itdi fermān

Sitanbul'a teveccüh itdüm andan
Yöneldüm hazret-i sultāna cāndan

60Büyük çıkma olup ol yıl kamuya
Sipāhilikle çıkdum ben kapuya

Vukūfum olduğın çünkim işitdi
Faḳiri atmacacı başı itdi

Ki zīrā var-idi rağbet sipāha
Sipeh maḳbūl idi ol padişāha

Velikin halk-ı 'ālem içre ol sāl
Zuhur iderdi her gün niçe aḥvāl

Olup bir kaç gün İstanbul'da mihmān
İderdüm her yerin 'ibretle seyrān

Şeb-i fitne çün irdi āḫirine
Şeyātīn kaçdı hep yerlü yerine

Yolum düşdi benüm Şām-ı şerīfe
Teveccüh itdüm ol cāy-ı laṭīfe

Murād üzre idüp eflāk-i devrān
Tulū' itdi ufukdan Şeh Murad Hân

Meger ben Şāmda iken yāda muḥāl
Zuhūr itmiş Sitanbul içre ol sāl

O şāhuñ çok şikār itdüm katında
Olup şāhinci başı devletinde

Olup Mirriḥ gelüp 'Akreb de raḳḳāş
O sāt at kurmuş anda meclis-i hāş

Pes oldum dört yıl ol hidmetde kām
Teḳārrüb kesb iderdüm aña daīm

80 Sipâh ağalığını idüp ihşân
O şeh kıldı beni Bağdâd'a fermân

İdüp Hüsrev Paşa ile ğazâlar
'Acem şâhına virdük çok cezâlar

Varup serdâr-ı a'zam şehri Zor'a
'Acem kavmini çekdi hayli zora

Biraz gün ol maħalde meks iderken
Didiler Mihribân'ı başdı düşmen

Hemân ol kahramân-ı şîr-peyker
Âna imdâd için gönderdi 'asker

Oturup altı bin erle ben anda
Muħâfîz olmuş-idüm Mihribân'da

Var-idi 'ide üç gün ittifâkî
Kim olmuşduķ şeb-i kadre mülâkî

Gelüp almış bin a'dâ sürh-serden
Hemân-dem başdılar bizi şeherden

İdüp nuşret bize lutf itdi Mevlâ
Urup sürh-sere²⁵ bir seyf-i a'lâ

Dilâverler ele alınca şemşîr
Hemân-dem her biri oldu birer şîr

[6] 90 Şadâ-yı Allah Allah töldi dünyâ
Şanasın kim kıyâmet oldu peydâ

Düşürdi Zühre sâzın hayretinden
Ço[y]up Mirrih tigin ğayretinden

O cengi görse ger Sâm u Nerimân
Olurdu heybetinden deng ü hayrân

Olupdı elde her nîze bir ejder
'Adunun bağrını deldi çü neşter

Dizildi küşteler şahrâ vü deşte
Ser-i a'dâ yığıldı püşte püşte

O yerler lâle-zâr oldu şeherden
Kızıl kan akdı yere sürh-serden

Çıkuş feryâd-ı düşmen âsumâna
Şadâ-yı el-amân töldi cihâna

Bi-ħamdillah olup a'dâ perîşân
Çoğı oldu esîr-i bend-i zindân

Pes andan sadr-ı â'zam Emedân'ı
Başuban ğâret itdi Hâmedân'ı

Yaķup yıkdıķ çü vardıķ Dergezin'c
Çomadıķ şâha bir yer kim gezine

100 Urup dîn seyfini bî-bâk ü pervâ
Resülün sünnetini itdik ihyâ

Şurûtın eyledik icrâ cihâdun
Okutduķ huţbesin Sulţân Murâdun

Varup Bağdâd'a andan 'asker-ile
Çuşatdıķ ğal'ayı hep leşker-ile

Tüfeng u top şadâsından be-her ân
Feleklerde melekler oldu hayrân

Müeyesser olmadı çün fetih anun
Rızâ virdik kazâsına Hudânun

İdüp kırkıncı günde andan 'avdet
Muşul şahrâsına itdik 'azîmet

Olup Kıbrıs'a beglerbegi anda
Çapu düzüp revân oldum ol ânda

²⁵ Vezin zaruretiyle sözcük "sürh-i ser" olarak okunmalıdır.

İdüp Kıbrıs'da altı ay hükümet
İderdüm şer'ile faşl-ı huşümet

Çıkup ma'zül oluban şonra andan
Yöneldim hazret-i sultāna cāndan

[7]Bilüp ahvālūmi luṭf itdi sultān
Adana manşıbını itdi ihsān

110İdüp beglerbegilik bir yıl anda
Yine Kıbrıs'a oldum az zamānda

İdüp anda yine bir yıl hükümet
Diyārbekir'e pes itdüm 'azîmet

Meḥemmed Paşa ol serdār-ı ā'zam
Beni Mar'aş'a vālî itdi ol dem

Bu eṣnāda sefer düşdi Revān'a
Murād Hān ile oldum ben revāne

Görüp lāyık o sultān-ı cihān-dār
Faḳîri 'askerine itdi dümdār

Görünüp yolda üç def'a kızılbaş
Hudā nuşret virüp aldıḳ dil ü baş

Bu hālî gördüğünce Şeh Murād Hān
Virürdi dört kîse aççe vü kaftān

Müyesser oldı çün fethi Revān'un
Otaḳçı başı oldum ben anuñ

Önünde çarhacılıkla giderdüm
Otaḳını kurup hizmet iderdüm

Bu vech-ile idüp Tebrîz'i gāret
Çekerdüm çār-yār ḥaḳḳında gāret

120Açardum sancaḡum düzüp alāim
Sürerdim orduya māl-ı gānāim

Nüzül itdi çü Van'a Şeh Murād Hān
Yine Kıbrısı virdi baña ol ān

Nasīb oldı faḳîre az zamānda
Üçüncü def'a vālî olmaḳ anda

Oturdum bir yıl andan şonra sultān
Anatolî ilini itdi ihsān

Bu eṣnāda sefer Bağdād'a oldı
'Asākîr cem' olup yollara ḫoldı

O şāhuñ emrini çünkim işitdüm
Eyālet 'askeriyle ben de gitdüm

Şeh-i kişver-güşā 'azm itdi bi'z-zāt
Yütütüdi 'asker-i İslām'ı ḳat ḳat

Oluḫ Bağdād'a 'asker cümle vāşıl
Hudā luṭf itdi maḳşūd oldı ḥāşıl

[8]İkinci gün faḳîre olupdı fermān
Şürü' itdüm ḳıṭāl u ḫarbe ol ān

İderken ḫısn-ı Bağdād üstine ceng
Uruldum başuma oldı cihān teng

130Cerāḫatdan kızıl ḳana boyandum
Gözüm açup ol uyḫudan uyandum

İşidüp hālūmi Gāzî Murād Hān
Baña gönderdi cerrāḫ itdi ihsān

Bu hāl üzre ḳıṭāl itdüke her gün
Olurdu hālî a'dānuñ diger-gün

O şāh-ı Cem-ḫaşem kendüsi bi'z-zāt
Sürüp meydāna at itdi şehi māt

Oluḫ kırkıncı gün fethi müyesser
Otuz biñ sürh-ser virdi ḳamu ser

Ne hizmet itdigüm gün gördi sultân
Rûm ili manşıbını itdi ihsân

Olup beglerbegi ben hem müfettiş
İderdüm Rûm ilini cümle teftiş

Meger kim İlbaşan'da çok eşirrä
İderlermiş fesâd âyin-i icrâ

Çok 'işyân eylemişler az zamânda
Bir iki kâdî öldürmişler anda

İrüp sem'-i humâyûna bu ol sâl
Faķiri pâdişâh itmişdi irsâl

140Eşirränüñ çoğını bi-bāk
Ol ili eşkıyâdan eyledim pāk

İdeydi Muştafâ Paşa i'ânet
İderdüm Arnavud'a çok ihânet

Bu vech-ile gezerken Rûm ilinde
Haberler buldı şöhet il dilinde

Sefer düşmiş meger Sultân Murâd'a
Göçüp firdevse ırmış ol murâda

İlâhî rûhunu şâd itdi o şâhuñ
Yirini cennet it ol pâdişâhuñ

Yatup kaldıkça cismi yerde her ân
Mu'ammer ola Sultân İbrâhîm Hân

Odur zıllu'lllâh u kuṭb-ı dünyâ
Du'âsiyla ider bu mülki ihyâ

[9]'Aceb emn ü amân oldu deminde
Koyun kurd-ile gezdi devletinde

Eridi toz gibi havfindan a'dâ
Fethler rûz u şeb olmaķda peydâ

Kırالا tığını ger itse fermân
Kızıl almada eyvâ kopar ol ân

150Çekerse re'yi rây-ı Hind'e râyet
Hıṭâ yetmez ider Çin'e sirâyet

Mu'ammer eylesün Hâķ amı bin? yıl
Ola şehzâdesi bir pîr-i kâmil

Bu eşnâda faķir oldum çü ma'zül
'Aṭâsın pâdişâhum itdi mebzül

Riķâbına yüzüm sürdükde ol ân
Livâ'-i Magnisâ'yı itdi ihsân

Taşarruf itdüm arpalıkla amı
Pes andan pâdişâhum virdi Van'ı

Oturdum bir buçuķ yıl anda kâmil
Olurdum şer' u kanûn ile 'âmil

Çü ma'zül oldum andan yola girdüm
Yüzüm sürüp der-i dîvâna irdüm

İdüp aḫvâlümi hünkârum iz'ân
Anatoli ilini itdi ihsân

İkinci def'a oldum anda vâlî
Geçürdüm niçe eyyâm u leyâlî

Pes andan pâdişâh-ı dîn-i İslâm
Adana illerini itdi in'âm

160İkinci kerre tutdum ol diyârı
Yine irişdi luṭf-ı şehriyârı

O sultân-ı selâṭin İbrâhîm Hân
Boli sancağın itdi baña ihsân

Oturup anda ḫâlüm fikr iderken
Cihânda sergüzeştüm zikr iderken

Ṭulū' itdi hemān bir māh-ı enver
Cihānı 'adl-ile kıldı münevver

Kim oldur zīnet-efzā-yı celālet
Semiyy-i ḥāzret-i şāh-ı risālet

Meḥemmed Paşa kim dergāhı anuñ
Medār-ı devletdür bi-kesānuñ

[10]Ḥaṭālardan anı ḥıfz it İlāhī
Muvāfıq kıl rızā-yı pādişāhı

Olup aḥvāl-i zārumdan ḥaberdār
İdermiş terbiyyet sultāna her bār

Du'āsıyla iderken iştiğālī
Beni Bosna iline itdi vālī

Olup kırk üç yıl içre ana vāsıl
Şıla itdüm murādum oldı ḥāsıl

170Kemāl-i luṭfunı çün gördüm anuñ

Unutdum cümle alāmın cihānuñ

Ḥaḳuñ luṭfı çün irişse bir kuluna
İder çübān iken sultān iline

İlāhī 'ömrin efzūn it o şāhuñ
Murādın ḥaşıl it ol pādişāhuñ

Sebeb oldı şıla itmek diyārum
Du'ā-yı devletidür cümle kārüm

Şeh-i gül virdigince bāğa revnaḳ
Ḥaṭādan zāt-ı pākin ḥıfz ide Ḥaḳ

Güle bülbül nite kim ola māl
Ola şehzādelerle 'ömri biñ yıl

Tamām oldı be-minnet-i Bārī
Maḳālāt-ı 'Alī Varvarī

Yazıldı biñde bir serencāmı
Melālin çekme nigehdārī